

על חופש, אחריות, ומשמעות הגורל

מאת דרור שקד - אוגוסט 2019

הפילוסופיה הקיומית מייחסת חשיבות רבה לנושא הגורל והשפעתו על מידת החופש והאחריות. הדברים המובאים כאן מבוססים על ספרו של פראנקל "הרופא והנפש" במסגרתו הוא מדבר על האחריות שהאדם צריך לגלות אל מול החד פעמיות של החיים, אל מול הייחודיות של קיומו ואל מול סופיות החיים. על פי הגישה הלוגותרפית החיים אינם הופכים לחסרי משמעות משום שהם סופיים אלא להיפך דווקא החיים נעשים משמעותיים בזכות היותם סופיים ובשל נוכחותו של המוות הוודאי בחיינו. החד פעמיות אינה מיוחסת לחיים בלבד אלא גם לכל מצב ומצב יש חד פעמיות, ולייחודיות של החיים שייכת הייחודיות של הגורל.

לגורל יש משמעות

הגורל בדומה למוות הוא חלק בלתי נפרד מהחיים ואין בכוחו של האדם לצאת ולחרוג מחוץ למסגרת הקונקרטית הייחודית של עצמו. אדם סובל הנאבק בגורלו ומנסה לשנותו בכל מחיר יש בכך משום אי נשיאה באחריות והתעלמות מהמשמעות של הגורל – ולגורל אכן יש משמעות!.

הגורל הוא זה אשר מעניק את המשמעות הן לחיים והן למוות. לכל אדם יש את המרחב של גורלו שם במקום הזה של מרחב הגורל אין לאדם כל תחליף שם הוא ייחודי ושם במרחב הזה הוא גם אחראי לעיצוב גורלו. גורלו של האדם פירושו הגורל הייחודי שלו, לכל אדם יש את הגורל הייחודי שלו כאן ניצב האדם בודד ביקום. לכל אדם גורל ייחודי ואפשרויות ייחודיות ועליו למצוא את משמעות אותו הרגע את המשמעות המצבית שלו. ניתנת כאן לאדם הזדמנויות להגשמת הערכים שלו היצירתיים והחוויתיים וברגע שהוא גם מבין שזהו גורלו המורכב מנושאים שאין בכוחו לשנותם ניתנת לו לאדם את האפשרות להגשים את הערכים ההתייחסותיים הלא אלו ערכים של הסתגלות וקבלת החד פעמיות והייחודיות שלו.

הניתן להחליף גורל ?

לא ניתן להיאבק בגורל וכל מאבק בו מוביל לפרדוקס. פראנקל בספרו "הרופא והנפש" משתמש בדוגמא הבאה: "אם אדם שואל מה היה עולה בגורלו אילו היה נולד למישהו אחר ולא להורים שלו ? למעשה הוא שוכח שבמקרה כזה הוא כבר לא היה הוא, אלא מישהו אחר תחתיו היה נושא את גורלו..". מבחינת פראנקל לא ניתן לאדם לבצע השוואה בין גורלו לבין גורלו של אדם אחר, השוואה כזו היא בלתי אפשרית, חסרת משמעות ומכילה סתירה פנימית שכן – לכל אדם יש את גורלו, וכל גורל אחר שייך לאדם אחר ולא לאותו האדם. דוגמא נוספת לכך מביא פראנקל לפיה "הגורל שייך לאדם כמו שהקרקע שייכת לכוח המשיכה אשר מושך אותו אליה ובלי אותו כוח משיכה האדם היה חסר קרקע וההליכה בה לא היתה אפשרית.

החופש לפעול במרחב הגורל

הגורל הוא גם הבסיס לחופש, ואין חופש ללא גורל! ואין מדובר כאן על חופש המתאר העדר אילוצים ואפשרויות פעולה לא מוגבלות, החופש על פי הלוגותרפיה הוא חופש רק אל מול הגורל וחופש לפעול במסגרת הגורל הנתון, כלומר באיזו מידה אדם יכול לנהוג ולהתנהל בחופשיות אל מול גורלו שהוא אינו יכול לשנותו. האדם אומנם חופשי, אך הוא נתון בתוך מצב מסוים, ובתוך מערכת של מגבלות אשר קוראות תיגר ומתנגדות לחופש שלו. החופש של האדם מניח מראש את קיומן של אותן המגבלות ואף זקוק להן. מדובר בהזדקקות אשר אין פירושה פיתוח תלות במשהו, הקרקע שעליה צועד האדם היא קרקע שעצם הצעדה עליה הופכת אותה לאפשרית למעבר, ואפשרות המעבר על הקרקע הזו מתאפשר רק בזכות היכולת של האדם להתנתק ממנה. ההתנתקות מתאפשרת בזכות הכוח הנואטי הרוחני הייחודי לאדם, ויכולת ההתעלות שלו.

פראנקל מציע להגדיר את האדם כיצור המסוגל להשתחרר מכל מה שמגדיר אותו ברמה הביולוגית, הסוציולוגית הפסיכולוגית וכל מסגרת תיאורית או סטריאוטיפית אחרת. הפרדוקס הוא שהאדם הוא יצור אשר מצד אחד בכוחו לחרוג מכל הקביעות וההגדרות ואף לעצב אותן כרצונו, ובד בבד הוא גם כפוף אליהם ונתון למסגרת שהן מספקות לו. הפרדוקס הזה מצביע על האופי הדיאלקטי של האדם כזה המתפתח מתוך קונפליקט, שאליו שייכות גם הפתיחות התמידית וגם הבחירה החופשית. כלומר המציאות של האדם היא אפשרות, והקיום שלו הוא יכולת. האדם אינו שבוי בעובדות חייו ובהגדרות שלו ולהיות אדם פירושו להיות בעל יכולת בחירה במרחב חייו וגורלו.

קיום אחראי וחופשי

הקיום האנושי הוא קיום אחראי מאחר והוא קיום חופשי. זהו "קיום עם יכולת הכרעה" (יאספרס כתב רבות על האיום על החירות האנושית). האדם אינו קיים במובן של "היותו נמצא" (היידגר – להיות שם, להיות בתוך העולם). חפץ מסוים דומם כלשהו נמצא ועומד לפנינו והוא יישאר כך תמיד אלא אם האדם או כוח טבע יחולל בו שינוי. לעומת זאת האדם הניצב מולנו כרגע מחליט ברגע זה מה יקרה בשנייה הבאה, וכך כל רגע ורגע הוא מחליט מה לומר לי ומה לא לומר. האדם אינו חפץ ויש לו אפשרויות רבות אשר מתוכן עליו לבחור ומתוכן עליו להגשים רק אפשרות אחת בהווה שלו. הבחירות הללו הן המאפיינות את קיומו האנושי של האדם ומהאפשרות לכל אדם להיות הוא עצמו ולא אחר. כל חייו של האדם מלוות בחירה ואין רגע בחייו בו הוא יוכל להינע מהצורך או מהכורח לבחור בין אפשרויות. האדם יכול להתנהג רק למראית עין שאין לו יכולת בחירה "כאילו" אין לא יכולת והכל נקבע כבר עבורו, דומה שחלק מהמאפיין הטראגי-קומי של החיים בסיטואציות מסוימות הוא ההכרח של האדם לבצע בחירות על אף שעמוק בתוכו פנימה הוא חש שאין לו חופשת יכולת לבחור.

גורל והחופש להחליט

החופש להחליט בכל מצב הוא חופש הרצון. חופש זה יכול להינתן רק לאדם החש משוחרר מכבלים ומגבלות, אדם המתעלה, כזה שאינו שבוי בתפיסות ולא לכוד בתפיסה דטרמיניסטית לפיה העתיד שלו מוכתב בהכרח מהעבר ואין בכוחו לשנותו. גם אנשים הסובלים מפרנויה או נירוטיים אינם יכולים לחוות חופש לממש את רצונם. אנשים אלו חשים כי מהלך הדברים כבר נקבע עבורם ואנשים אלו עלולים לפקפק בחופש הרצון. בכך הם חוסמים לעצמם את הדרכים והאפשרויות האמיתיות שיש להם להיות מה שהם יכולים להיות, באופן זה חייהם מתרוקנים והם יוצאים ממסלול של התפתחות מבחינתם המציאות הוכתבה והושלמה כבר ואין בכוחם לשנותה. הגישה הלוגותרפית דוגלת ברעיון הכללי לפיו הקיום האנושי מאפשר לנו להיות אחרים אלא להיות בעלי יכולת אחרת לגורל יש השפעה על תחושת החופש והוא לא פעם מנוגד לכוח הרצון שלנו. (הרצון כתכונה של התודעה ורצון כמאפיין של פעולות אשר התבצעו בכוונת תחילה). הגורל תוחם את כל מה שיוצא מגדר החופש של האדם, הגורל מאכלס תחת כנפיו את כל מה שלאדם אין שליטה בו, ולכן האדם גם אינו אחראי לו. לעומת זאת החופש האדם תלוי וזקוק לגורל שלו שכן התנועה החופשית, החופש של האדם יכול להתפתח אך ורק בתוכו בגבולות גורלו. הביטוי גורל מתייחס למעשה למה שכבר חלף ועבר ולכן כבר לא ניתן לשינוי. חרף העובדה שמה שהיה ומה שהיה כבר עבר וחלף, האדם חופשי לעמוד אל מול גורלו ולהכתיב את עתידו ואין הצדקה להניח לעבר לקבוע גם את העתיד. לא פעם הבנת טעויות שנעשו בעבר מחייבת אותנו לסלוח עליהן גם בעתיד, והן עשויות לשמש עבורנו חומר לימוד רב ערך למען יצירת עתיד טוב כזה הלימוד מטעיות העבר. האדם חופשי לבחור האם להתייחס לעבר באופן פטליסטי לפיו חייו כבולים לסדר טבעי קבוע מראש של התרחשויות ולגורל מוחלט וידוע מראש המכתיב את חייו, או לבחור להתייחס לעברו דווקא כמרחב של למידה לקראת התפתחותו בעתיד. לעולם לא מאוחר מדי ללמוד ובאותה מידה לעולם לא מוקדם מדי, תמיד הזמן הוא הזמן המתאים ביותר. מי שמתעלם מזה דומה לאדם המכור למשקה אשר כשמעירים לו שיפסיק לשתות ואז הוא אומר מאוחר מדי, וכשאומרים לו שאף פעם לא מאוחר מדי הוא אומר נהדר אם כך יש לי עוד זמן (פראנקל "הרופא והנפש").

“ממלכת העבר” – בין גורל לאחריות

בשל העובדה שהעבר הוא בלתי הפיך הוא הופך להיות עבורנו גורל וכאן בדיוק האדם מוזמן לעשות שימוש בחופש האנושי אשר נתון לו לפעול במרחב גורלו. הגורל הוא הממריץ אותנו לפעול מתוך מודעות לאחריות ונקיטת עמדה.

כל אדם אשר מבצע בחירות בכל רגע ורגע מתוך האפשרויות הרבות העומדות בפניו, מגשים למעשה את אחת האפשרויות בה הוא בחר ובבחירתו זו הוא מעביר אותה למעשה ל “ממלכת העבר”. מימוש הרגע על ידי האדם את אותה אפשרות הופך את האפשרות הזו למוגנת מאחר והאפשרות כבר עברה ל “ממלכת העבר” ואינה ניתנת לשינוי היא שמורה שם לעד. בממלכת העבר מה שעבר נשאר וקיים שם, וזה המקום להדגיש שככל שהדבר נשמע מוזר האפשרות נשארת ונשמרת בעבר לא למרות שהיא חלפה ומומשה כבר אלא בזכות שחלפה. למעשה בבחירה ונקיטת

עמדות העבר משמר עבורנו את האפשרויות הוא מאפשר לאדם להדהד את קיומו לנצח. על פי פראנקל העבר הוא סוג של משמורת המציל אותנו מן החולף, העבר הוא נצחי ורק האפשרויות חולפות ונעלמות. המשמעות של מימוש חוויות ועשיית יצירה ונתינה היא העברה למשמורת נצח את מעשינו. מה שחווינו במציאות לא ייעלם ולא ייכחד לעולם אף אם שכחנו אותו, אף לא ברגע הפסקת זיכרוננו ומותנו. על זה בדיוק נאמר עי פראנקל ש "האדם רואה רק את שדה השלף של החולף, ואינו רואה אתה השם המלא של העבר".

אין להתייחס לעבר כמקום אשר שם דברים יכולים ללכת לאיבוד ללא אפשרות להחזירם, אלא דווקא להיפך יש להתייחס לעבר כאל מקום בו הדברים נשמרים מבלי שילכו לאיבוד, וכל דבר שקרה אי פעם לא ניתן לסלקו מן העולם. העבר שמור לעד!